

לא מאסתים ולא געלתים

וְזָכַרְתִּי אֶת־בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאֶף אֶת־בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶף אֶת־בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזָכֹר וְהָאָרֶץ אֲזָכֹר: וְהָאָרֶץ תַּעֲזֹב מֵהֶם וְתָרַץ אֶת־שִׁבְתֶּיהָ בְּהִשָּׁמָה מֵהֶם וְהֵם יִרְצוּ אֶת־עֵזָנָם יַעַן וּבִיָּעַן בְּמִשְׁפָּטִי מֵאִסּוּ וְאֶת־חֻקְתִּי גָעְלָה נַפְשָׁם: וְאֶף־גַּם־זֹאת בְּהִיּוֹתָם בָּאָרֶץ אִי־בִיהֶם לֹא־מֵאֲסָתִים וְלֹא־גָעְלָתִים לְכָל־תֶּם לְהַפֵּר בְּרִיתִי אִתָּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיהֶם: וְזָכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית רִאשֹׁנִים אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי־אֹתָם מֵאָרֶץ מִצְרַיִם לְעֵינֵי הַגּוֹיִם לְהָיוֹת לָהֶם לְאֱלֹהִים אֲנִי ה': (ויקרא כו מב-מה).¹

ספרא בחוקותי פרשה ב פרק ח – מה נשתייר מהם שלא נמאסו?

"לא מאסתים ולא געלתים לכלותם", וכי מה נשתייר להם שלא נגעלו ושלא נמאסו? והלא כל מתנות טובות שניתנו להם ניטלו מהם, ואילולי ספר תורה שנשתייר להם לא היו משונים מאומות העולם כלום! אלא, לא מאסתים - בימי אספסיינוס, ולא געלתים - בימי יון, לכלותם להפך בריתי אִתָּם - בימי המן, כי אני ה' אלהיכם - בימי גוג.²

מסכת מגילה דף יא עמוד א – תמיד יש הצלה

... ושמואל אמר: "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם", לא מאסתים - בימי יוונים, ולא געלתים - בימי אספסיינוס, לכלותם - בימי המן, להפך בריתי אִתָּם - בימי רומיים, כי אני ה' אלהיכם - בימי גוג ומגוג. במתניתא תנא: לא מאסתים - בימי כשדים, שהעמדתי להם דניאל חנניה מישאל ועזריה; ולא געלתים - בימי יוונים, שהעמדתי להם שמעון הצדיק, וחשמונאי ובניו, ומתתיה כהן גדול; לכלותם - בימי המן, שהעמדתי להם מרדכי ואסתר; להפך בריתי אִתָּם - בימי פרסיים, שהעמדתי להם של בית רבי וחכמי דורות. כי אני ה' אלהיכם - לעתיד לבוא, שאין כל אומה ולשון יכולה לשלוט בהם.³

איכה רבה פרשה ה סימן כ – בין ירמיהו למשה

"למה לנצח תשכחנו", א"ר יהושע בר אבין: ארבעה דברים אמר ירמיה: מאיסה וגעילה עזיבה ושכיחה. מאיסה וגעילה, דכתיב: "המאוס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך" (ירמיה יד יט). והושב על ידי משה, דכתיב:

¹ תוכחת ספר ויקרא מסתיימת בארבעה פסוקים אלה, בהם בעל הקריאה מגביה את קולו בפסוק הראשון (לאחר שקרא את התוכחה בקול נמוך), וחוזר ומנמיך קולו בפסוק השני: "והארץ תיעזב מהם" וחוזר ומגביה קולו בשני הפסוקים הבאים: "ואף גם זאת ... לא מאסתים ולא געלתים לכלותם ... וזכרתי להם ברית ראשונים וכו'". על מנהג הנמכת והגבהת הקול יש לדון, מה גם שהוא לכאורה נגד הגמרא במסכת סוטה לו ע"ב: "מה קללה בקול רם, אף ברכה בקול רם" (ראו גם שו"ת יביע אומר חלק ז - אורח חיים סימן יט שמביא שהמגיד מקוֹזניץ היה נוהג לקרוא התוכחה בקול רם. וראו גם פירוש מלב"ם לדברים יא לא: "ומטעם זה תצטרך לפרש שם את הברכה והקללה בקול רם, לדעת שעל תנאי זה אתה מחזיק בארץ"). מקור הנמכת הקול בקריאת התוכחה הוא כנראה בימי הביניים, בקריאת פרשת העגל דווקא כמובא במגן אברהם סימן תכח סעיף קטן ח ולא נאריך בנושא זה. מה שחשוב לנו הוא שהפסוק "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם" נחשב לחיובי והתחלת התיקון והנחמה. האמנם? איזו מן נחמה היא שהקב"ה לא מואס בעם ישראל לגמרי ואינם נגעים לפניו לכלותם?

² מדרש ספרא (תורת כהנים) אכן שואל את השאלה הקשה איזו מן נחמה ותקווה היא שהקב"ה לא ימאס בעם ישראל ולא יגעל אותם לכלותם? ומה כבר נשתייר מהם אחרי כל התוכחה הקשה? איזו מתנה טובה עוד נותרה להם מכל הברכות שהורעפו עליהם בפסוקי הברכה ונלקחו מהם? את התשובה שהוא נותן, שרידות עם ישראל, נראה בפירוט להלן, במדרשים המרחיבים את הספרא. כאן אנחנו מבקשים לעמוד על המשפט: "ואילולי ספר תורה שנשתייר להם לא היו משונים מאומות העולם כלום!" בפשוט, וכפי שפיסקנו את המדרש, משפט זה הוא חלק מהשאלה והתמיהה. שהרי המשפט הבא מתחיל במילה: "אלא". אבל אפשר אולי לראות בו כבר התחלת התשובה. ספר התורה שהשתייר, האמונה והדבקות בתורה, (המכילה גם את פרשות התוכחה כאן ובספר דברים) הם "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם". ראו [נאומו של ח.נ. ביאליק בפתיחת האוניברסיטה העברית בהר הצופים](#) – ב 1 באפריל 1925 ז' בניסן תרפ"ה - בו הוא מצטט מדרש זה.

³ דרשה זו של שמואל היא חלק מדרשות פתיחה למגילת אסתר שמובאות בגמרא מגילה מדף י ע"ב ואילך. אחרי שרב פתח בניהם פסימית: "ויהי בימי אחשוורוש - וי ויהי (נהי)" ומביא פסוק קשה מהתוכחה של ספר דברים: "והתמכרתם שם לעבדים ולשפחות וכו'", כדברי אסתר במגילה, באה דרשתו של שמואל שמפתחת ומרחיבה את מוטיב השרידות המקופל בפסוק: "לא מאסתים ולא געלתים" שראינו בקצרה בספרא. ולהלן נראה שמוטיב זה התגלגל במרוצת הדורות וכל דור הוסיף בו עוד דף - עוד אימפריה ועוד כח שליט ששרדנו אותו. ראו אסתר רבה פתיחות ד שמוסיף את "ימי טרקווינוס" (??) ותפילת מרדכי שם בפרשה ח סימן ז: "ועתה אלהינו הצילנו נא מידו ויפול בשחת אשר כרה וילכד ברשת אשר טמן לרגלי חסידך וידע המרגיז הזה כי לא שכחת ההבטחה שהבטחתנו (ויקרא כ"ו) ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפך בריתי אִתָּם כי אני ה' אלהיכם". ומדרש מאוחר, אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עשר גליות עמוד 436, מוסיף את מלכות הכוזרים: "לא מאסתים - בימי פרס שהעמדתי להם דניאל. ולא געלתים - בימי מדי שהעמדתי להם אסתר. לכלותם - בימי יונים שהעמדתי להם יוחנן ובניו החשמונאים. להפך בריתי - בימי רומיים שהעמדתי להם שמעון בר כוכב. אִתָּם - בימי ערביים שהעמדתי להם מלכי כוזרים". ראו איך הדרשנים מפרקים יותר ויותר את מילות הפסוק על מנת לכלול עוד ועוד אירועים היסטוריים ומלכויות שעם ישראל שרד (פחות או יותר) ועבר. גם מרד בר כוכבא שנכשל, נחשב! והדרשה האחרונה על הערבים מעיד על תקופתו של המדרש.

"לא מאסתי ולא געלתי" (ויקרא כו מד). עזיבה ושכיחה, דכתיב: "למה לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים", והושב ע"י ישעיה, דכתיב: "גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך" (ישעיה מט).⁴

אמר ר' יהושע בן לוי: ארבעה דברים אמר ירמיה מאיסה וקציפה עזיבה ושכיחה, מאיסה הושב ע"י עצמו דכתיב: "כה אמר ה' אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אֶמָאס בְּכָל זֶרַע יִשְׂרָאֵל עַל כָּל אֲשֶׁר עָשׂוּ נָאֻם ה' " (ירמיה לא לו).⁵

ואם בחקתי תמאסו ואם אתמשפטי תגעל נפשכם לבלתי עשות את כל מצותי להפרכם את בריתי: (ויקרא כו טו).⁶

אלשיך ויקרא פרק כו פסוק מה – ברית הראשונים

"וזכרתי להם ברית ראשונים אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לעיני הגוים להיות להם לאלהים אני ה' " ... שנתן טעם ... מה שלא מאסתי ולא געלתי וכו', הוא כי וזכרתי להם ברית ראשונים אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים - שהיו שם עובדי עבודה זרה וימרו על ים ביס סוף, ועם כל זה כרתי להם ברית.⁷

ילקוט שמעוני בחקותי רמז תרעה – ספר התורה והצלה בכל דור

לא מאסתי ולא געלתי לכלותם - וכי מה נשתייר להם לישראל שלא נגעלו ושלא נמאסו? והלא כל מתנות טובות שניתנו להם ניטלו מהם! מה נשתייר להם? זה ספר תורה, שאם לא היה קיים לישראל, לא היו משונים מאומות העולם כלום. דבר אחר: "לא מאסתי" - בימי כשדים, שהעמדתי להם דניאל חנניה מישאל ועזריה; "ולא געלתי" - בימי המן שהעמדתי להם מרדכי ואסתר; "לכלותם" - בימי יונים שהעמדתי להם שמעון

⁴ היחס בין ירמיהו הכועס וישעיהו המנחם והמרפא, כבר נדרש במקום אחר באיכה רבה (א כג): "כל נבואות קשות שנתנבא ירמיהו על ישראל הקדים ישעיהו ורפא" (ושם הוא מונה את כל סדר האל"ף ב"ת של מגילת איכה). אבל כאן אנחנו מעוניינים בירמיהו ומשה. את דברי ירמיהו הקשים על מאיסת יהודה וגעילת ציון, כבר הקדים ורפא משה בדבריו בפרשתנו: "לא מאסתי ולא געלתי לכלותם". נחמא פורתא אפשר לומר. כי מה עם מאיסה וגעילה שלא על מנת לכלות? אולי לכך התכוון ירמיהו? ובכלל, האם לא למד ירמיהו ממשה את לשון המאיסה והגעילה? הוא ירמיהו שבמקום אחר לא מהסס לחלוק על משה. ראו מסכת מכות כד ע"א: "אמר ר' יוסי בר חנינא: ארבע גזירות גזר משה רבינו על ישראל, באו ארבעה נביאים וביטלו. ... משה אמר: ובגוים ההם לא תרגיע, בא ירמיה ואמר: הלך להרגיעו ישראל" (ראו שם שלושה הנביאים האחרים: עמוס, יחזקאל וישעיהו).

⁵ בהמשך המדרש בא רבי יהושע בן לוי ומגן על כבודו של ירמיהו ואומר שאת התשובה למאיסה נתן ירמיהו בעצמו כשהוא אומר בפרק לא פסוק לו: "כה אמר ה' אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה, גם אני אֶמָאס בְּכָל זֶרַע יִשְׂרָאֵל עַל כָּל אֲשֶׁר עָשׂוּ נָאֻם ה' ". (פרק לא בירמיהו הוא מפרקי הנחמה הגדולים שלו, ראו דברינו [עוד אבנך ונבנית](#) ביום העצמאות). ראו הרחבה משמעותית של מדרש איכה רבה זה, בפסיקתא רבתי פיסקא לא – ותאמר ציון עזבני ה'. שם ירמיהו קורא תיגר על המאיסה והגעילה, העזיבה והשכיחה, ועל: "הדינים המשונים שהעביר על בני ירושלים", יחד עם ארבעה אחרים שקראו תיגר על מידת הדין. ותשובת הקב"ה שם בגערה: "לך לרבך ולרבו דרבך, משה רבם של כל הנביאים, כך אמרתי לו בסוף כל התוכחות: ואף גם זאת וגו' לא מאסתי ולא געלתי לכלותם". משה נותן לכאורה שובר על השטר של ירמיהו ומקדים תרופה למכה, אך, כאמור, איזו נחמה היא זו שלא נימאס ולא ניגעל? ערב החורבן ירמיהו מרגיש שיש כאן מאיסה וגעילה! ואם היא לא "לכלותם", רק לשעבדם, להגלותם ולהשפילם, אין זו מאיסה וגעילה?

⁶ לפני שנמשיך במדרשים ופרשנים המתייחסים לפסוק "לא מאסתי ולא געלתי לכלותם", נראה שהתשובה לשאלת מדרש ספרא נמצאת במקרא עצמו. הפסוק "לא מאסתי ולא געלתי" הסוגר את התוכחה, הוא מקבילה עניינית ברורה לפסוק זה הפותח את התוכחה. התוכחה באה עקב מאיסת העם את חוקות התורה וגעילתם את משפטיה עד כדי הפרת הברית. הפסוק "לא מאסתי ולא געלתי לכלותם להפר בריתי איתם" הוא תשובה מעין מידה שלא כנגד מידה. אתם מאסתם וגעלתם את חוקותי ואת משפטי והפרכתם את הברית, אני עם כל הצרות והמכות שאביא עליכם, לא אמאס ולא אגעל אתכם ולא אפר את בריתי אתכם. ראו מדרש אגדה (בובר) על הפסוק: "ואם בחקותי תמאסו - לא דייכם שאינכם למדים ואינכם עושים, אלא שאתם מואסים בלומדים ובעושים: ואם את משפטי תגעל נפשכם - שתהיו שונאים את הלימוד ואת התורה ואת המצות, ומונעים את אחרים שלא יעשו להפרכם את בריתי, לסוף שהם כופרים בעיקר, וכופר במצות, שנאמר לו למשה בסיני". וכן ראו פירוש רמב"ן על הפסוק שמבחין בין המאיסה בחוקים שהם גזירת הכתוב ובין הגעילה של משפטים ש"הכל חפצים בהם והכל צריכים אותם" ולפיכך היא החמורה יותר. שאלת הספרא בהיבט הפילוסופי והדתי אולי עוד עומדת, אבל המבנה הספרותי כאן הוא ברור ופשוט.

⁷ עברנו לפסוק הנחמה השני בו הקורא מגביה קולו, אשר נקרא ברצף עם הפסוק העיקרי אותו אנו דורשים: "לא מאסתי ולא געלתי לכלותם", כפי שאלשיך מחבר ביניהם: "מה שלא מאסתי ולא געלתי וכו' הוא כי וזכרתי להם ברית ראשונים". אך מי הם אותם ראשונים? אין אלה אבות האומה: אברהם, יצחק ויעקב, שהרי אלה כבר נזכרו שני פסוקים קודם לכן: "וזכרתי את בריתי יעקב וכו' ". ראשונים אלה הם השבטים, כדברי הסניגוריה של משה אחרי חטא העגל, שמות רבה מד ט: "וזכרתי להם ברית ראשונים זו ברית השבטים" וכפי שמדגיש אבן עזרא בפירושו לתהלים קו מה: " ... וזכרתי להם ברית ראשונים והם היוצאים ממצרים ... וקראם ראשונים, כי הם אבותינו הראשונים שקבלו התורה בהר סיני. כי כבר הזכיר בפרשה ברית שלשת האבות". בדרך זו, שברית ראשונים היא הברית עם שבטי בני ישראל בצאתם ממצרים, הולכים רוב המפרשים והמדרשים. אבל בעוד שרובם מדגישים את מעלתם של הראשונים-שבטים, שקבלו את התורה, שהלכו במדבר וכו', בא אלשיך ומזכיר את גנותם של השבטים שהיו עובדי עבודה זרה (דברינו [משכו וקחו לכם](#) בפרשת בא) והימרו על ים סוף (דברינו [וימרו על ים סוף](#) בפרשת בשלח) ואע"פ כן, נכרתה עמם הברית! אז אי אפשר לכעוס על הבנים יותר מאשר על האבות – "הראשונים" שגם הם לא היו מושלמים. אי אפשר לנהוג איפה ואיפה. הברית סופה לנצח את הכעס. ראו דברינו [חסד נעורים](#) בפרשת מטות וכן דברינו [עבד שמכרו רבו \(ניתוק הברית?\)](#) בתשעה באב. ונראה גם שיש בפירוש זה מעין היפוך של האמירה: "אם ראשונים כמלאכים וכו'" ותמיכה בשיטת ריש לקיש שמשבח את הדורות האחרונים (יומט ט ע"ב). ראו דברינו [חדשים גם ישנים](#) בשיר השירים.

הצדיק; "להפר בריתי אתם" - בימי רומיים שהעמדתי להם רבי וחכמי הדורות. "כי אני ה' אלהיכם" - לעתיד לבוא שאין כל אומה ולשון יכולה לשלוט בהם.⁸

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שיר השירים פרק ב – כי לא יטוש ה' עמו

"שועלים קטנים מחבלים כרמים וכרמנו סמדר" - אין לך ערום בחיות כשועלים קטנים, זו מלכות הרשעה עשו אבי אדם ... והם מחבלים כרמים, כרם יי' צבאות בית ישראל, שהורגין ומחבלין בכל דור ודור. וכרמינו סמדר, כענין שנאמר: "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם" (ויקרא כו מד). "כי לא יטוש ה' את עמו ונחלתו לא יעזוב" (תהלים צד יד).⁹

רמב"ן ויקרא כו יא – אי הגעילה בפסוקי הברכה

ונתתי משכני בתוכם - זה בית המקדש. "ולא תגעל נפשי אתכם", אין רוחי קצה בכם. כל געילה לשון פליטת דבר הבלוע בדבר, כגון: "כי שם נגעל מגן גיבורים" (שמואל ב א כא) ... לשון רש"י. ולא ידעתי מה הטעם בזה שיאמר הקב"ה כי בשמרנו כל המצות ועשותנו רצונו לא ימאס אותנו בעול נפשו? וכן בעברנו על בריתו ועשותנו נאצות גדולות אמר (להלן פסוק מד) לא מאסתים ולא געלתים, ואמר הנביא בשעת הקללה (ירמיה יד יט) המאוס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך.¹⁰

אבל הענין סוד מסתרי התורה. אמר שיתן משכנו בתוכנו והנפש אשר ממנה יבוא המשכן לא תגעל אותנו ככלי שמגעילין אותו ברותחין. אבל בכל עת יהיו בגדינו לבנים וחדשים וכו'.¹¹

רמב"ן דברים כח מב – אנחנו בארצות כשאר העמים

והכתובים הבאים אחר כן עונשם בגלות, וכן "והיו חייך תלאים לך מנגד" (פסוק סו) מפני פחדותינו בגלות ביד העמים הגוזרים עלינו גזירות תמיד. והנכון, שהוא רמז לדורות ההם שהיו בזמן חורבן הבית השני, כי היו מתנכלים להם להאבידם לגמרי, על כן אמר אחריו (פסוק סח) והשיבך ה' מצרים באניות, שהיה זה כאשר כלו

⁸ ילקוט שמעוני (מאה 13) הוא מלקט מדרשים, וחוזר לכאורה על שתי הדרשות בהן פתחנו: מדרש ספרא ודרשת שמואל בגמרא מגילה, אבל רק לכאורה. הוא משמיט את החצי השני של דרשת הספרא, שם כבר מופיע מוטיב השרידות, והופך את ספר התורה שהשתייר לעם ישראל מְשָׁאֵלָה לתשובה! לפי קריאתנו את הספרא, ספר התורה שהשתייר הוא חלק מהשאלה: האם זה כל מה שנותר לעם ישראל מכל ההבטחות הגדולות של ברכות הפרשה? קיום התורה הוא תנאי לברכות שהן של עושר ושפע לכללי ועצמאות מדינית והליכה קוממית (שבעקבותם ודאי יהיה קל יותר לקיים את דברי התורה). הקלות באות בעקבות אי קיום התורה. קיום התורה ומצוותיה ניתן לכתחילה לישיבה בארץ דווקא וקיום המצוות בחו"ל (כולל מצוות שאינן תלויות בארץ) הוא רק על מנת "שתהיו מצויינים במצוות שכשתחזרו לא יהיו עליכם כחדשים", ראו דברינו [קיום המצוות בארץ](#) בפרשת ראה. בא מדרש ילקוט שמעוני והופך את שיר התורה שהוא חלק משאלת הספרא ותמיהתו על "לא מאסתים", לתשובה! לא מאסתים ולא געלתים לכלותם, הוא ספר התורה שהשתייר לעם ישראל ומבדיל בינם ובין אומות העולם. והרי לנו שתי הצעות שונות לקריאת השורה "ואין לנו שיר רק התורה הזאת" מתוך הפיוט זכור ברית לימים נוראים. בהמשך, מביא ילקוט שמעוני את דרשת שמואל מהגמרא מגילה כ"דבר אחר" שאינו קשור לדרשת הספרא. ראו הדגש שלו על שמעון הצדיק "בימי יוונים", תוך השמטת החשמונאים, רבי וחכמי הדורות הם כאן "בימי הרומיים" ולא בימי הפרסים אין גם את שמעון בר כוכבא ובוודאי לא את מלכי הכוזרים (הערה 3 לעיל) וניסיונות אחרים לקומם את הריבונות היהודית בארץ. הכל רק בקימום ובקיום הרוחני.

⁹ חזרנו אל הפסוק שלנו ולמוטיב ההישרדות של עם ישראל שהתגלגל מדור לדור ונדרש שוב ושוב. "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם", משתלב יותר ויותר בפסוקים אחרים ובדרשות על הישרדותו של עם ישראל וכסמל לשכינה שגולה עם עם ישראל לכל מקום. ראו דברי הזוהר בפרשת האזינו דף רצ"ז עמוד ב: "תניא ר' יהודה אומר: בכמה אתרי אסתכלנא דקודשא בריך הוא לא אעדי רחימותא מנייהו דישראל. דבכל אתר דאינון הו, קודשא בריך הוא בינייהו, דכתיב (ויקרא כו) לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם. דייקא אתם - בינייהו עמהון, לא אעדי מנייהו לעלמין". אולי יותר בבחינת "בכל צרתם לו צר" מאשר "והיא שעמדה לאבותינו ולנו" לפירושה השונים. ומה שמדרש לקח טוב דורש על הפסוק בשיר השירים, מקדים רד"ק כבר לברית בין הבתרים. ראו פירושו לבראשית טו יא: "וירד העיט - העיט הוא שם לעופות הדורסים ... וראה שהיו יורדים הדורסים על התור והגזול לאוכלם ולכלותם, ואברהם היה מנשב אותם ומפריחם מעליהם. רמז לו בזה כי בכל דור ודור אומות העולם עומדים עלינו לכלותנו והקב"ה מצילנו מידם בזכות אברהם. כמו שנאמר: ואף גם זאת וגו' לא מאסתים ולא געלתים וגו' (ויקרא כ"ו) ונאמר וזכרתי להם ברית ראשונים (שם)". ראו מדרש בראשית רבה מד כא ושמות רבה נא ז שאברהם הוא שבחר בגורל הגלויות או המלכויות לבניו. אם זה מה שבחר אברהם, האם גם הראו לו בברית בין הבתרים את: "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם"?

¹⁰ רמב"ן מצביע על כך שהשאלה שאנו שואלים: מה הנחמה והחיוב בכך שהקב"ה לא ימאס ולא יגעל את בני ישראל עד כלותם, כבר קדמה לה שאלה בברכות של הפרשה. כחלק מפסוקי הברכה נמצא הפסוק: "ונתתי משכני בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם" - מה כאן הברכה והטובה הגדולה? שהקב"ה לא יגעל אותנו? אין מתחברים את שני חלקי הפסוק "ונתתי משכני בתוכם" עם "ולא תגעל נפשי אתכם"? והוא כמובן לא מוכן לקבל את דברי רש"י "אין רוחי קצה בכם", כי מה המעלה והנחמה בכך?

¹¹ תשובת רמב"ן נמשכת שם באריכות בהסבר מהות הברכה, ברכת כלל האומה בניגוד לברכת היחיד, שהיא מעין ניסים בתוך הטבע, מצב עילאי ומיוחד "בענין שאין כמוהו בכל העולם". וכדבריו שם גם: "כי בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג עניינם בטבע כלל". ולענין הגעילה, מצב בו "נפשי לא תגעל אתכם", מדגיש רמב"ן את המילה "נפשי" שבפסוק, הוא ג"כ מצב עילאי ומיוחד של חיבור האדם בשלימות עם הנפש שהורידה את משכנה לבני האדם. אי-געילה כזו היא התמזגות האדם עם דבר גדול ונשגב. כל זה ברה! והיוצא לעניינינו (למרות שרמב"ן לא אומר זאת במפורש) שמאיסה וגעילה, שהם ההפך מאי הגעילה של הברכה, אינם מצב כה רע, אלא ריחוק ואי התגשמות המצב העילאי המיוחד. כך נראה לנו להבין את דברי רמב"ן שעדיין צריכים עיון רב.

להוציאם מן הארץ...¹² אבל אחרי היותנו בגלות בארצות אויבנו, לא נתקללו מעשה ידינו ולא אלפינו ועשתרות צאננו ולא כרמינו וזיתינו ואשר נזרע בשדה. אבל אנחנו בארצות כשאר העמים יושבי הארץ ההיא, או בטוב מהם, שרחמיו עלינו. כי ישיבתנו בגלות היא בהבטחה שאמר לנו: "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם" (ויקרא כו מד). וכבר פירשתי בסדר אם בחוקותי (שם שם טז) סוד הברית הזאת, וכי הוא על זמן גלותנו היום ביד החיה הרביעית. ואחר כך יבטיח בגאולה ממנו.¹³

משך חכמה ויקרא כו מד - מופת נפלא וגדול על קיום האומה

"ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם וכו' ". הענין הוא, שנתבונן קצת בדרכי ההשגחה העליונה מה שיוכל להבין. וזה, כי כאשר גזרה החכמה העליונה אשר ישראל יתנוודדו בארצות, שנים רבות מאוד, עד זמן אשר חקקה המטרה האלהית, אשר לבא לפומא לא גליא, חשבה אופנים ותחבולות אשר ישראל יתקיימו לגוי ולא יתבוללו בעמים. והעירה על זה גדולי האומה לעשות בזה גדרים סייגים, אשר האומה תתקיים בשאון גלי הים ולא תטבע במצולות הסער השוטף ברוח אמיץ וכביר.¹⁴ והנה מעת היות ישראל בגויים, ברבות השנים, אשר לא האמינו כל יושבי תבל כי יתקיימו באופן נפלא אשר לא ישער מחשבת אדם משכיל, היודע קורות הימים והמצולות אשר שטפו באלפי שנים על עם המעט והרפה כח וחדל אונים, אשר זה לבד גם כן מופת נפלא וגדול על קיום האומה למטרה נשגבה אלהית, אשר נתנבאו עליה הקדמונים.¹⁵

הנה דרך ההשגחה כי ינוחו משך שנים קרוב למאה או מאתיים. ואחר זה יקום רוח סערה, ויפוז המון גליו, וכלה יבלה יהרוס ישטוף לא יחמול, עד כי נפזרים בדודים (בדודים?), ירוצו יברחו למקום רחוק, ושם יתאחדו, יהיו לגוי, יוגדל תורתם, חכמתם יעשו חיל, עד כי ישכח היותו גר בארץ נכריה, יחשוב כי זה מקום מחצבתו, בל יצפה לישועת ה' הרוחניות בזמן המיועד. שם יבוא רוח סערה עוד יותר חזק, יזכיר אותו בקול סואן ברעש - "יהודי אתה ומי שמך לאיש, לך לך אל ארץ אשר לא ידעת!" ככה יחליף מצב הישראלי וקיומו בעמים, כאשר עין המשכיל יראה בספר דברי הימים. וזה לשתי סיבות: לקיום הדת האמיתי וטהרתו, ולקיום האומה.¹⁶

¹² עברנו לפירוש רמב"ן לתוכחה הקשה של ספר דברים. שיטתו היא שהתוכחה של ספר ויקרא מדברת על חורבן בית ראשון (והנחמה שבסופה מתארת את שיבת ציון) ואילו התוכחה של ספר דברים מדברת על חורבן בית שני, ממנו יצא עם ישראל לגלות הארוכה, "בידי החיה הרביעית" עפ"י חזיונות דניאל, גלות שהוא עצמו נתון בה וחווה אותה יום יום, ואת סופה אין לדעת (ולכן אין פסוקי נחמה בסוף התוכחה של פרשת כי תבוא). ראו פירושו באריכות בפרשתנו, ויקרא כו טו.

¹³ רמב"ן, שכל חייו השתוקק לעלות לארץ ישראל וזכה לחונן את עפרה באחרית ימיו, ושדיבר רבות על מצוות יישוב ארץ ישראל, מפרש את הפסוק: "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם" כהבטחה לשיבה שקטה ובטוחה בגלות, בה יחיה עם ישראל בטוב "כשאר העמים", "או בטוב מהם", "לא נתקללו מעשה ידינו ולא אלפינו ועשתרות צאננו ולא כרמינו וזיתינו ואשר נזרע בשדה!" הברית שבפסוק שלא תופר, היא "על זמן גלותנו היום ביד החיה הרביעית". אח"כ (בע"ה) תבוא הגאולה! "אחר כן יבטיח בגאולה ממנו". רמב"ן לוקח פסוק מסוף התוכחה בפרשתנו, שלשיטתו הוא מדברת על חורבן בית ראשון ועל שיבת ציון בבית שני ומעביר אותו לפרשת התוכחה של ספר דברים, של חורבן בית שני, לגלות הארוכה בתולדות עם ישראל שאין לראות את סופה (הוא אישית עלה כאמור לארץ ובעצם ברח מספרד אחרי וויכוח ברצלונה). ראו דברינו **פיתוחי חותם** בפרשת תצוה. מן הראוי לדון בפירוש רמב"ן זה הסוקר באריכות את פרשת התוכחה של ספר דברים ומחלק אותה לתקופות היסטוריות, כולל החשמונאים וכיבוש רומא, כולל תקופות בהם עם ישראל שהה בארץ אבל תחת עול נוגש שגם זה מעין גלות. ראו קטע מדבריו על תקופת אגריפס (הורדוס?): "אבל פעמים שיחזור להוכיחם בארץ, כאשר אמר (פסוק לו) יולך השם אותך ואת מלך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך ועבדת שם אלהים אחרים, והוא הגלות שגלינו לרומי על לכת אגריפס המלך שם". על פירוש רמב"ן זה יש להרחיב בפרשת כי תבוא בהזדמנות. ראו דברינו **תוכחתו של בשר ודם** בפרשת כי תבוא וכן **אגריפס המלך** בפרשת שופטים. כאן, די לנו בדבריו אשר הופכים את "לא מאסתים ולא געלתים" למעין קידוש חיי הגלות "לא נתקללו מעשה ידינו ולא אלפינו ועשתרות צאננו ולא כרמינו וזיתינו ואשר נזרע בשדה. אבל אנחנו בארצות כשאר העמים יושבי הארץ ההיא, או בטוב מהם!"

¹⁴ נראה שמשך חכמה (ר' שמחה הכהן מדווינסק, ליטא סוף מאה 19 תחילת מאה 20) הולך בעקבות רמב"ן בהחילו את הפסוק בפרשתנו על הקיום היהודי המתמשך בגלות הארוכה. אמנם לא כדברי רמב"ן: "אלפינו ועשתרות צאננו, כרמינו וזיתינו ... כשאר העמים יושבי הארץ ... בטוב מהם", אבל כן כדבריו: "כי ישיבתנו בגלות היא בהבטחה שאמר לנו: ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם". לא כפתרון זמני "תחזוקה" עד שיעשו תשובה וימחרו לשוב לארץ, כפי שקרה בגלות בבל (דברי ירמיהו לגולים?) אלא כחכמה עליונה של קיום יהודי בין העמים לזמן ארוך ביותר שקיצו לא ידוע.

¹⁵ הגויים שעפ"י התורה בפרשת נצבים (דברים סוף פרק כט) יעמדו ויתמהו מה קרה לארץ ולעם שגלה ממנה, יחזו עפ"י דבריו של משך חכמה בפלא הגדול "אשר לא ישער מחשבת אדם משכיל, היודע קורות הימים" ובמופת הגדול של "קיום האומה למטרה נשגבה אלהית, אשר נתנבאו עליה הקדמונים".

¹⁶ זה המוטיב העיקרי של גורל עם ישראל בגליותיו השונות. למצוא מנוחה במקום מסוים: ספרד, מצרים, צפון אפריקה, צרפת, פרובנס, פולין, עירק, רוסיה, ארצות הברית וכו' ולפתח שם חיי רוח וחומר, כזה שכותבי קורות העתים מתפעלים ממנו. אבל אם הצלחה זו גורמת לעם ישראל לחשוב כי זה מקום מחצבתו, ולחדול מלצפות "לישועת ה' הרוחניות בזמן המיועד", או אז מביא עליו הקב"ה "רוח סערה עוד יותר חזק", אשר מזכירה לו בקול סואן וברעש גדול (ובעזזועים, וברדיפות, ובפגורמים וכו'): "יהודי אתה ומי שמך לאיש, לך לך אל ארץ אשר לא ידעת!" ולאן תלך? למקום אחר! לארץ אחרת, לגלות חדשה וחוזר חלילה, כפי שהוא ממשך

אברבנאל פרשת האזינו – צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפזרם בין האומות

וענינו כי בהיות ישראל כלו יחד בפאה אחת כאשר יגבר האויב עליה באף ובחמה, יוכל לכלותם מעל פני האדמה כמו שחשב לעשות אחשוורוש להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים אשר במלכותו ביום אחד. אבל בהיותם מפוזרים בכל הפאות, אף שיכעס עליהם מלך אחד, יחמול עליהם מלך אחר. ויברחו מגוי ומממלכה אל עם אחר. בהיות שמה מאחיהם. וכבר העירו חז"ל על ההשגחה הנפלאה הזאת באמרם (פסחים דף פ"ז) צדקות פזרנו בישראל. צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפזרם בין האומות והוא האמת בלי ספק.¹⁷

מסכת מגילה דף לא עמוד ב – התוכחה לפני חג השבועות

תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: עזרא תיקן להן לישראל שיהו קורין קללות שבתורת כהנים קודם עצרת, ושבת שנה תורה קודם ראש השנה. מאי טעמא? אמר אביי ואיתימא ריש לקיש: כדי שתכלה השנה וקללותיה. בשלמא שבמשה תורה איכא כדי שתכלה שנה וקללותיה, אלא שבתורת כהנים, אטו עצרת ראש השנה היא? – אין (כן), עצרת נמי ראש השנה היא, דתנן: ובעצרת על פירות האילן. תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: אם יאמרו לך זקנים: סתור! וילדים: בנה! – סתור ואל תבנה, מפני שסתירת זקנים – בנין, ובנין נערים – סתירה, וסימן לדבר: רחבעם בן שלמה.¹⁸

אבות דרבי נתן נוסח ב פרק לא – נטיעה תחילה

הוא היה אומר: ... אם היתה נטיעה בתוך ידך ויאמרו לך הרי לך המשיח, בוא ונטע את הנטיעה [ואח"כ צא והקבילן]. אם יאמרו לך הילדים: נלך ונבנה בית המקדש, אל תשמע להם. ואם יאמרו לך הזקנים: בוא ונסתור בית המקדש – שמע להם. מפני שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין.¹⁹

שבת שלום

חזק חזק ונתחזק

מחלקי המים

מים אחרונים: הזכרנו לעיל את המנהג לקרוא את התוכחה בקול נמוך, שלא כולם מסכימים לו. מספרים על [הרבי מצאנז-קלויזנבורג](#) (רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם), ששרד את השואה אבל איבד את כל משפחתו שם, שגער בבעל הקריאה כשהנמיך את קולו בקריאת התוכחה וצעק לעברו: בקול רם, בקול רם, את מה שכתוב כאן כבר ראינו, אין מה להצניע.²⁰

ומתאר שם: "אז יבוא רוח סועה וסער, יעקור אותו מגזעו יניחהו לגוי מרחוק אשר לא למד לשונו, ידע כי הוא גר, לשונו שפת קדשנו, ולשונו זרים כלבוש יחלף, ומחצבתו הוא גזע ישראל, ותנחומיו נחומי נביאי ה', אשר ניבאו על גזע ישי באחרית הימים. ובטלטולו ישכח תורתו, עומקה ופולולה, ושם ינוח מעט, יתעורר ברגש קודש, ובניו יסיפו אומץ, ובחוריו יעשו חיל בתורת ה', יתגדלו לפטש תורה בזה הגבול, אשר כבר נשכחה, וזה יתקיים ויחזק אומץ. כה דרך ישראל מיום היותו מתנודד". הציגו לאברהם: "לך אל הארץ אשר אראך", הופך לצו לדורות: "לך אל ארץ אשר לא ידעת!" – מבבל ומצרים לצפון אפריקה, מצפון אפריקה לספרד, מספרד לצרפת, מצרפת לאשכנז, לפולין, לארה"ב, לאוסטרליה ולמסע הנדודים הזה נכנסת המודרנה, ההשכלה והאמנציפציה, כפי שהוא ממשיך שם: "והישראלי בכלל ישכח מחצבתו ויחשב לאזרח רענן. יעזוב לימודי דתו, ללמוד לשונות לא לו ... יחשוב כי ברלין היא ירושלים". וארץ ישראל נשכחה, איננה אפילו תחנה אפשרית ברצף הנדודים הזה, היא תגיע "באחרית הימים בהיות ישראל גוי אחד בארץ", ביום בו יתקיים "והיה ה' אחד ושמו אחד", "וכאור בוקר בעולם הזה יזרח שמש לצדיקים לעתיד לבוא". על רקע דברים אלה, וודאי שהציונות המעשית והחילונית הייתה מהפכה שקשה היה ליהדות החרדית לקבלה.

¹⁷ בין רמב"ן ומשך חכמה הנה דברי אברבנאל באותו קו מחשבה ובהסתמך על דרשת חז"ל בגמרא פסחים: "צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפזרם לבין האומות". הוא אברבנאל שיצא בראש גולי ספרד בשנת 1492 ונדד לפורטוגל ומשם לאיטליה ומשם לאי קורפו ושוב לאיטליה (ונציה, שם נפטר). ארץ ישראל לא הייתה "במסלול".

¹⁸ כיוון שבחרנו לדון בדף זה בנושא הקשה של התוכחה (הקללה) שבפרשה, וכיוון שאנחנו ערב חג השבועות, הוא עצרת בלשון חז"ל, נראה לנו לסיים בטוב במדרש זה. בסדר קריאת פרשות השבוע, יש ארבע נקודות תיאום עם לוח השנה: פרשת צו לעולם תחול לפני פסח, במדבר לפני שבועות, דברים (חזון) לפני תשעה באב ואתם נצבים לפני ראש השנה (כך בשנים רגילות, ראו שולחן ערוך אורח חיים סימן תכח סעיף ד, שם יש גם סימן לשנים מעוברות). שניים מהם קשורים לתוכחה של ספר ויקרא ולתוכחה של ספר דברים, אשר חלות לפני שני "ראשי שנים" בהן האדם והבריאה נדונים: ראש השנה וחג השבועות (ויסלח לנו ט"ו בשבט). אמנם, עפ"י הלוח, פרשת במדבר היא הסמוכה לחג השבועות (ראו דברינו [תורה ומדבר](#) בפרשת במדבר), אבל סמוך לסמוך הריהו כסמוך, וגם פרשת בחוקותי נחשבת כסמוכה לעצרת, היא חג השבועות, היא, לצורך העניין שלנו, ראש השנה לאילנות המקביל לראש השנה לבני האדם. נסיים לפיכך את פרשת התוכחה הקשה בברכה תכלה שנה וקללותיה (וכבר הערנו במקום אחר שאולי נכון לומר קלקלותיה) ונסיים את אבלות ימי ספירת העומר בשמחת יום ירושלים שהתחדשה בימינו ובשמחת חג השבועות, חג הקציר ומתן תורה, הסמוך לו ואולי לא בכדי. נצא לקיץ טוב של שפעת יבול ופרי שדה ואילן, בהם נזכה לאכול ולברך על הארץ ועל פירותיה, ימים שיימשכו עד חג האסיף הבא עלינו לטובה בסוף הקיץ. שימו לב גם לסיום המדרש על סתירה ובנייה. תוכחה גם היא סתירה, שאם נעשית כראוי ובמידה היא התחלה של בניין. היא התנקות לצורך התחלה חדשה.

¹⁹ ואם הזכרנו סתירה ובנייה, תקווה וגאולה, אי אפשר שלא להזכיר דרשה זו המיוחסת שם לרבי יוחנן בן זכאי. ונשאיר לשואבי המים לדון בדרשה זו, הן באשר לתוכנה הפנימי ומהותה, והן באשר למיקומה ברצף הדורות.

²⁰ הסיפור מן הסתם אינו מדויק ומפי השמועה. נשמח לכל הערה או תיקון.